

ЦЕРКВА І ЦИВІЛІЗАЦІЯ: ВІЗІЇ ДМИТРА ДОНЦОВА

Дмитро Донцов (1883 – 1973) належав до кола найбільш впливових українських ідеологів і публіцистів першої половини ХХ ст. Він пройшов складну світоглядну еволюцію від соціалізму – через консерватизм – до вольового націоналізму. За власними спогадами, пристав у 1906 р. до українського соціал-демократичного руху тому, що це була найбільш революційна тоді в Україні політична сила, озброєна ідеями радикального соціального визволення і неприйняття Російської царської імперії, яку він ненавидів як переконаний республіканець. У лавах соціал-демократії Д. Донцов став відомим публіцистом, який друкував у провідних соціалістичних газетах і журналах – “Праця”, “Наш голос”, “Земля і воля” (усі – Львів), “Дзвін” (Київ) – глибоко аналітичні і водночас яскраво забарвлені актуальною національною проблематикою статті. Підписувався він тоді переважно псевдонімами “Д. Чорний”, “Дм. Закопанець”, криптонімом Д. Д. Серед найгостріших статей назвемо такі: “Новий революційний фактор і соціал-демократія” (1910), “Російська революція і українська національна проблема” (1911), “Українське питання і російська соціал-демократія” (1911), “Шевченко і патріоти” (1911), “Національні гермафродити” (1911). У них молодий автор бойовито підносив проблему національної наступальності і мобілізованості, застерігав проти традиційного російського імперіалізму і шовінізму, які виявлялися навіть у ліберальних і соціал-демократичних формах, вказував на такі фатальні слабкості українського руху і самосвідомості, як малоросійство і психологічна роздвоєність, історична пасивність і політична примирливість, загальна невиразність і відсутність великих ідей. Власне, ці статті продемонстрували першу фазу ідейної еволюції Д. Донцова, який щораз більше переконувався у тому, що соціал-демократичний світогляд і набір ідей не допомагають розв’язати складних питань історичного і духовно-культурного буття народу.

У 1910 р. Д. Донцов опублікував брошуру “Школа і релігія: реферат, виголошений на з’їзді української академічної молодіжи у Львові в липні 1909 року”, в якій у цілковито соціалістичному дусі однобічно критикував Церкву за обскурантизм, обмеженість і

загальну “відсталість”. Автора дещо вибачало лише те, що він передусім мав на увазі Російську Православну Церкву – традиційно закостенілу, справді таку, що тільки прислужувала владі, що була надміру вороже наставлена щодо нових ідей.

Після знайомства у 1909 р. із В'ячеславом Липинським (1882 – 1931) – видатним консервативним мислителем та істориком, Д. Донцов кардинально переглянув свої погляди і засади та розпочав поступову ідейну еволюцію вправо. Це закінчилося у 1913 р. розривом із соціал-демократією, про що він докладно розповів у спеціальній брошурі “З приводу одної єресі” (1913). Надалі Д. Донцов спочатку переорієнтувався на кола поміркованих соціалістів і ліберал-демократів, співпрацюючи із журналами “Українська хата” (Київ) і “Украинская жизнь” (Москва), а згодом зблизився із середовищами націонал-демократів і самостійників.

Нагадаємо, що українські соціалісти, йдучи за ідейною традицією свого головного авторитета – Михайла Драгоманова, – дотримувалися принципів автономізму. Відтак він у липні 1913 р. виступив на II Студентському з'їзді у Львові з категорично самостійницькою доповіддю “Сучасне положення нації і наші завдання”, яка стала віхою в історії розвитку української політичної думки. У 1914 р. Д. Донцов очолив емігрантську самостійницьку організацію “Союз визволення України” і написав для неї програму. Протягом 1914 – 1917 рр. він очолював прес-службу різних українських місій у Берні, Лозанні, Берліні, активно інформуючи основними європейськими мовами про події на Україні і про потребу створення української держави.

Ще у 1913 р. Д. Донцов започаткував співпрацю з новим молодіжним, згодом стрілецьким журналом “Шляхи”, що був заснований у Львові. Саме молоде покоління галичан виражало тоді наступальний, державницький характер політичного і культурницького мислення. Саме зі “Шляхами” був пов'язаний вирішальний період світоглядної еволюції Д. Донцова. Поступово колишній радикальний соціаліст почав щораз глибше усвідомлювати сенс і буттєве звучання таких категорій, як Традиція, Духовна субстанція, Національна органічність, Єрархія, Воля, Ірраціональне, Еліта та ін., які склали основи традиційного консервативного світогляду. Зрозуміло, що з вершин цих категорій та ідей попередні ідеологеми і філософєми соціалізму ставали для Д. Донцова щораз

завузькими й дрібними. Тому про своїх колишніх ідейних соратників він із кожним роком пише з усе більшими іронією та сарказмом.

Однією з вирішальних фаз ідейного розвитку Д. Донцова було його наближення до релігійного світовідчуття, до усвідомлення визначної ролі Церкви у національному бутті. Власне, він одним із перших тоді збагнув складність великої проблеми для України: віднайти у релігійно-церковному житті основи для свого ствердження як органічного учасника цивілізації Середньої Європи. Мабуть, уперше в тодішній Україні Д. Донцов концептуально й аргументовано доводив, що головною духовно-релігійною візією і тенденцією для такого ствердження є і в майбутньому може ще більше розвинути та розширити **ідея Унії, Унійної Церкви**. Уже як націоналістичний ідеолог, автор “Шляхів”, він по-особливому цікаво, проникливо і фактологічно багато проаналізував історичні, культурологічні, ментальні й цивілізаційні підстави української Унії. У цьому аспекті стаття 1916 р. із цього журналу “Справа Унії” є класичною для української історіософської та культурологічної думки.

У 1920-і рр., коли Д. Донцов уже перейшов етап захоплень консерватизмом під час Революції 1917 – 1920 рр. і підтримки гетьмана П. Скоропадського, він стрімко увірвався в західноукраїнську політику та ідеологію як надзвичайно активний публіцист, редактор авторитетного журналу “Літературно-науковий вістник” (від 1922 р.), як ідеолог **вольового націоналізму**. Однією з фундаментальних тез націоналізму, як його формували в Італії В. Парето і Г. Фереро, в Німеччині В. Дільтей і М. Шелер, у Франції Г. Лебон і М. Барре, була теза про містичні імпульси буття, про домінанту містичного у світовідчутті і творчості людини. Імпульси великої Емоції і Віри, на думку націоналістів, завжди визначали шляхи розвитку Історії, чи то була безмежна героїка воїнів і колоністів Олександра Македонського, чи середньовічних хрестоносців, а чи французьких революціонерів XVIII ст., які пристрасно вірили в ідею Розуму, так само, як перед тим християнські аскети вірили в ідею Бога.

У такому ідеологічному контексті Д. Донцов пояснював роль сучасної Церкви, яка, щоб не закостеніти, не віддалитися занадто від стремлінь народу, мала бути перейнятою **героїчними візіями, високими пориваннями, величними завданнями**. Цю концепцію його мислення передають статті “Церква і націоналізм” (1924) і

“Патрія чи Еклезія? ” (1928), надруковані у “Літературно-науковому вістнику”. Ці публікації ідеально виражають характер і стиль мислення філософа-ірраціоналіста, чистого ідеаліста, який бачить світ як двигіння Духу, тлумачить історію як вічну Героїку, покликання людини як піднесену Шляхетність. Тільки за цими критеріями можна оцінювати філософію вольового націоналізму: він вириває людину з матеріалістичної свідомості, позбавляє сумнівів, привчає до безнастанного зусилля і подолання дочасного.

Вершиною роздумів Д. Донцова на теми соціальної релігійності можна вважати брошуру “Кардинал Мерсьє: слуга Бога і нації” (1936), де він осмислив діяльність бельгійського єпископа, який поєднав своє служіння з героїчним націоналізмом. Український автор прагнув дати зразок для своїх співвітчизників, яким має бути справжній пастир поневоленого народу.

Хоча церковні ерархи і теологи Греко-Католицької Церкви в Західній Україні критикували окремі ідеї та тези Д. Донцова, полемізували з лінією його журналу в міжвоєнну добу, проте в багатьох пунктах націоналісти й греко-католики сходилися в тодішній суспільно-політичній ситуації, у своїх політичних оцінках і культурних накресленнях. Загалом і ті, і ті виражали традиціоналістський тип мислення. Спільно вони протистояли матеріалістичному мисленню лівих і соціалістів та раціоналістичному мисленню лібералів. Тому у своїй стратегії греко-католицький журнал “Дзвони” (1931 – 1939) часто солідаризувався із донцовськими ЛНВ і “Вістником” (1933 – 1939) [2, с. 165–185]. Сумарно ці видання багато прислужилися тому, аби протлумачити своєму суспільству, в чому саме полягають вартості і принципи цивілізації Середньої Європи. Бо тільки через вглиблення в духовний світ, в культурні переживання, в інтелектуальні пласти й мистецькі візії середньоевропейської цивілізації українська людина і українська культура зможуть глибше збагнути вартості своєї самобутності, зможуть захистити себе від руйнівних впливів і напливів Євразії.

Цікаво, що таку значну інтелектуальну тенденцію до утвердження традиціоналістського мислення, до розуміння важливості католицьких та унійних синтезів в Україні здійснив виходець із вкрай зденаціоналізованого регіону країни, Причорномор’я, представник православної конфесійності. Можливо, пояснити це можна тим, що Д. Донцову як уродженцеві Мелітополя довелося ще в дитинстві й юності контактувати з різними

переселенцями з Європи, яких було вдосталь на півдні України. Можливо, він через це спілкування відчув ментальні імпульси людей католицької цивілізації, які докорінно позитивно відрізнялися від мешканців Східної Європи. Відтак пізніше, коли Д. Донцов став стратегом при формуванні ідеології і політики українського визвольного руху, він усвідомив глибину потреби саме **ментально-духовної трансформації** української людини для того, щоб вона могла цілковито утвердити свою національну самобутність, морально протиставитися євразійському ментально-духовному світові, що напірав зі Сходу (Московщина), реалізуватися у потенціалах Середньоевропейської цивілізації, символом якої є **Унія, унійна свідомість та інтенціональність**.

Критика ідей вольового націоналізму, політичної лінії УВО-ОУН як революційної організації з боку Унійної Церкви, чим сьогодні спекулюють ліберальні науковці-позитивісти [1], була закономірною і водночас вона не означала якогось кардинального ідейного розламу між християнством і націоналізмом. Безумовно, Церква мусила засуджувати всі дії УВО-ОУН, які велися військовими і терористичними методами, тому що вони, зрозуміло, передбачали насильство над людиною і можливу її смерть. А згідно з постулатами християнства, як відомо, неможливим є підтримувати діяльність хоч будь-кого, якщо вона передбачає смерть і насильство. Однак при цьому треба пам'ятати, що УВО-ОУН не тому вибрала шлях терору і безкомпромісної боротьби, що була жорстокою й агресивною у своїй ідеології, як це подають ті ж сьогоденні ліберальні історики, а тому, що уся українська нація була тиранічним способом поневолена своїми сусідами – Советською Росією, Польщею і Румунією. Ці держави і нації продемонстрували, як і століття перед тим, коли войовничо наступали на українські землі, що вони прагнуть цілковито пригнобити, денационалізувати і принизити український народ. У той час (1920-і рр.) єдиною реально визвольною формою боротьби українства була революційна, тобто збройна і з настановою тотального опору боротьба. Правильність визвольної стратегії УВО-ОУН підтвердила історія: у 1939 р., коли на українські землі прийшла світова війна, єдиною реальною націозахисною силою виступила ОУН, яку перед тим систематично проклинали і звинувачували у всіх можливих гріхах, у т. ч. у провокаторстві, добропорядні патріоти.

Безумовно, Церква не критикувала, наприклад, партію Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО) чи

гетьманців, бо вони реально не боролися за українське визволення, діяли в легальних межах, які перед ними виставила окупаційна польська влада. Об'єктивно є такі моменти історії, коли нація може зберегтися лише методами військового захисту. Той, хто заперечує цей факт, як теперішні ліберали-паціфісти, є або чистим сліпцем щодо бачення законів життєствердження націй, або чистим фарисеєм, який лише імітує свій патріотизм і свою набожність.

Література

1. Зайцев О., Беген О., Стефанів В. Націоналізм і релігія. Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920 – 1930-і роки). – Львів : Видавництво УКУ, 2011. – 384 с.
2. Комариця М. Українська “католицька” критика : феномен 20 – 30-х років ХХ ст. – Львів, 2007. – 327 с.